

Stednavne og arkæologi omkring Jelling i Østjylland

Lisbeth Eilersgaard Christensen

Nationalmuseets Jellingprojekt har i de senere år gennemført flere udgravninger i det centrale Jelling. Undersøgelserne har bl.a. afsløret et stort palisadeanlæg, der ikke blot omkranser selve monumentområdet med høje, runesten og skibssætning, men også flere huse af Trelleborg-type samt en mulig centralt beliggende halbygning. Anlægget – der tolkes som kongsgården i vikingetidens Jelling – har sandsynligvis haft en relativt kort funktionsperiode.

En arbejdsgruppe under Jellingprojektet arbejder pt. med bl.a. analyser af stednavne og arkæologi i Tørrild herred (hvor Jelling er beliggende) med det formål at belyse baggrunden for vikingetidens Jelling samt undersøge, om lokaliteten har haft synlig effekt på det lokale eller regionale område. De endelige analyseresultater foreligger endnu ikke, men materialet synes indtil videre at indicere, at vikingetidens spektakulære anlæg i Jelling opstod uden nogen synlig optakt i nærområdet. Der er således ikke registreret overbevisende magt- og centralitetsindici i det nære område omkring Jelling i tiden forud for 950'erne, hvilket er relativt atypisk for stormandsresidenser fra yngre jernalder og vikingetid, som ofte fremviser lang kontinuitet eller relation til (ældre) centralpladser med handel eller håndværksrelaterede aktiviteter.

I foredraget præsenteres det indsamlede stednavnemateriale fra Tørrild Herred med særlig vægt på herredets sydgrænse, som markerer sig med flere interessante elementer. Der sættes desuden fokus på to nærliggende Husby'er med henholdsvis ringe og mulig relevans for vikingetidens Jelling.

Bytesbekk og Skiljingskar. Stadnamn som uttrykk for motsetjing og semje.

Botolv Helleland

Eitt av dei mange motiva som ligg til grunn for stadnamn, er tilhøvet mellom grannar, eit tilhøve som eksisterer på mange plan, som mellom gardar, bygder, landsdelar og land. Stadnamn kan avspegla både krangel og forlik, men dei kan òg vera "nøytrale" som Hallingporten, ein tunnel som markerer inngangen til Hallingdal. Mange namn avslører granneopposisjonen berre i ein lokal kontekst, t.d. Opedalskvilet, som er ein kvileplass på stølsvegen der bøndene i Opedal etter ein uskriven regel kunna lata dyra sine beita, i motsetning til Hellandskvilet der folket frå Helland kunne lata sine dyr beita.

På sett og vis er alle stadnamn uttrykk for semje på den måten at det er allmenn aksept om å bruka dei. I dette foredraget vil eg likevel hovudsakleg ta for meg namn som på uttrykkssida reflekterer motsetjing eller semje. Ved å slå opp i Sentralt stadnamnregister i Statens kartverk finn ein eit halvt tusen namn med førelekk Trett-, der det er god grunn til å rekna med at dei aller fleste inneheld trette f. Mange av dei gjeld gardsbruk og teigar på inn- og utmark. Dette kan stadfesta ein eventuell påstand om at den norske bonden har vore ein kranglefant.

Men det finst òg eit stort tal stadnamn som kan tolkast som uttrykk for semje, t.d. som inneheld Byte(s)-, Skil-/Skilje-, Markskjel-, Sam(eige)-. Stadnamn som Allmenningen fortel om stader der alle innan ei større eller mindre gruppe har rett til å ferdast. Nyare namn av typen Korea og Texas kan vera skjemtsame namngjevingar på stader der det var mykje krangling og motsetningar.

Prototypisk namndefinition

Carl-Erik Lundbladh

För att avgöra skillnaden mellan namn och de språkliga uttryck som inte är namn försöker jag göra en prototypisk, semantisk beskrivning med avsikt att hitta det som är begreppet namns kärna och dess mer eller mindre luddiga gränser. En teoretisk utgångs punkt för de semantiska resonemangen tar jag i en handlingsteoretisk semantik där betydelse beskrivs som den kumulativa effekten av människans verksamhet som språkbrukare, då hon talar eller skriver för att uppnå något, få lyssnare eller läsare att göra något, tro något eller känna något.

Monoreferentialitet är en egenskap hos namn, men inte något som ensamt gör ett namn. Avsaknad av betydelse krävs också. Vi bör, om vi vill göra en semantisk undersökning, försöka urskilja var den oskarpa gränsen går mellan namn och icke-namn utan att ägna oss åt kategorisering av namnbärare och andra.

Namn beskrivs ofta som en kategori där genus-, species- och numerusoppositionen är upphävd. Kan detta hjälpa oss att skilja mellan namn och annat? Jag tror inte det. Alla de fall då vi talar om ”två *Per* i klassen” eller ”en ny *Hitler*” eller ”Det vackra *Härjedalen*” går att förklara medelst omskrivningar som ”två personer med namnet *Per*”, ”en ny politiker med samma egenskaper som *Hitler*” resp. ”den del av landskapet *Härjedalen* som är vackert” eller ”landskapet *Härjedalen*, som är vackert som ni vet”. Vi använder alltså fortfarande namn, men konversationella implikaturer gör att det är uppenbart att vi åsyftar något annat än t.ex. den unika referenten *Hitler*, eftersom det vore absurt om han återkom. Detta vet vi och vi utgår vid tolkning ifrån att det vi säger är rimligt, relevant och överensstämmande med sanningen. Därför fungerar det att använda namn som syftning på ’personer som bär namnet’, ’person med samma egenskap som den vi känner med det namnet’ resp. ’viss del av det som beskrivs med det namnet’. Samma resonemang kan föras om sådana namn som ibland inte tillåts att kallas namn, nämligen varunamn eller varumärken och namn på sådant som vi köper i affär. Namn på tidningar som *Expressen* och *Berlingske Tidende* och tandkrämer som *Colgate* ser jag som namn trots att vi kan prata om att vi köpte två *Expressen*. Vi kan ju inte mena något annat än två tidningar med namnet *Expressen*, alltså motsvarande vad vi menar när vi talar om två *Per* i klassen.

Har vi kommit närmare gränsen för vad som är ett namn när vi har att göra med t.ex. bilmärken som *Ford* och *Volvo* eller namn på tidningar o.dyl.? Det som utmärker dessa namn är väl att de ofta används för att beteckna enskilt exemplar av det som bär namnet (*Jag köpte en begagnad Volvo*)? Det kan göras med personnamn och ortnamn också, vilket inte har lett till att någon vill diskvalificera namnkaraktären hos sådana ord.

Närmare gränsen för vad som är namn verkar man däremot komma i fråga om massnamn, alltså ämnesnamn och art- eller klassbeteckningar, t.ex. *Wolfram*, *Tungsten*, *Ytterbium*, *guld*, *vatten*, *Tornseglare*, *fasan* och *häcklöpning*.

Det är väl rätt uppenbart att det går gränser inom grupper av sådana beteckningar, t.ex. bland grundämnesbeteckningar. *Wolfram*, *Tungsten* och *Ytterbium* skrivs med stor begynnelsebokstav. De är alltså namn enligt mångas språkkänsla. Däremot inte *guld*. Vad ligger

bakom? Det är lockande att vara den spontana språkkänslan trogen och försöka klargöra var den semantiska gränsen går hellre än att med ett Alexanderhugg säga att alla grundämnesbeteckningar är namn eller substantiv alla. Tydliga gränser går nog inte att finna.

Det som gör det svårt att betrakta klassbeteckningar som namn är möjligen att vi inte ser den individ som är den unika referenten och ev. namnbärare. Namnbäraren är all den materia eller den företeelse som beskrivs med det aktuella ordet, alltså *Wolfram* resp. *höjdhoppning*, och en sådan massa eller mängd har inte den distinkta framtoning som vi är vana vid när vi pekar ut en unik referent medelst ett namn. Men med eftertanke inser vi att även *Wolfram* är en unik referent, nämligen en enskild enhet inom gruppen grundämnen och det är denna klass vi refererar till med ett ord som saknar betydelse, alltså ett namn. Det finns hos de flesta ingen kumulativ effekt av ordet *Wolframs* användning. Däremot av ordet *guld*, så alla grundämnesbeteckningar är inte namn.

Varumärken och klass- eller artbeteckningar är alltså mindre prototypiska namn genom att deras användning lätt skiftar från att vara namn på den överordnade kategorin, företaget, klassen, arten el.dyl. till att vara ett namn i utvidgad användning om ett enskilt exemplar. T.ex. en hund som tillhör arten med namnet *Schäfer* och som individ heter *Fido* och som beskrivs som en schäfer, kanske en av flera schäfrar i kvarteret.

Namn på konstnärliga eller andra andliga verk närmar sig också gränsen för namn genom att lätt kunna användas om enskilt exemplar eller enskilda exemplar av det som namnet ursprungligen åsyftar, det andliga verket. Strindberg skrev *Hemsöborna* och Margaret Mitchell skrev *Borta med vinden* och jag kan ha två *Hemsöborna* i min bokhylla. Namn på andliga verk skiljer sig också morfologiskt från det som vi först tänker på som namn genom att oftare bestå av annat än en nominalfras (*Brevbäraren ringer alltid två gånger*).

Gadenavne i den udvidede bebyggelse

Kristin Magnussen

Medens gadenavnene i den indre by i Tórshavn gengiver navne på mænd, som har præget Færøernes historie og kultur, så er den udvidede bebyggelse i Tórshavn fra 1970-2010 til gengæld præget af tematiske navne, bl.a. kvindenavne. Bygdernes tidligere uofficielle navne er i dag enten bevaret som officielle navne eller også er de blevet erstattet af andre officielle navne. I stor udstrækning er områdets stednavne taget i brug til også at betegne gader i den udvidede bebyggelse.

Den færøske bygd er traditionelt placeret langs med kysten – dog i en betryggende afstand fra havet. Bebyggelsesmønstret er bl.a. præget af, at den ældre del af bebyggelsen er placeret lavt i terrænet, for der var der læ imod den hårde blæst. For en stor del af bygdernes vedkommende går der en hovedvej igennem hele bygden. I de bygder, hvor befolkningstallet er øget markant, har der været brug for flere byggegrunde. Disse byggegrunde er så inddraget fra den omkringliggende indmark, som var dyrket jord, som indtil da blev brugt til kartoffelavl, høhøst og græsning.

Gadenavne har været i brug i Tórshavn største delen af 1900-tallet og i Klaksvík har man haft gadenavne siden 1960-erne. Ellers har der i de færøske bygder kun været uofficielle gadenavne for kirkesti, skolevej, opdykningsve, o.lign. Desuden kunne de vejstrækninger, som førte til havnen eller til bebyggelser, som lå lidt langt fra de andre bebyggelser i bygden, også have uofficielle gadenavne.

Da den nyere bebyggelse i forhold til den ældre er placeret længere oppe i terrænet i forhold til den første store vej, så har navnene givet sig selv: *Niðari Vegur* og *Ovari Vegur* (den nedre og den øvre vej). Disse to former for relationsnavne har været ret populære uofficielle gadenavne på Færøerne. I det godkendte gadenavnemateriale fra www.us.fo er der kun to bygder, der har det komplette system med *Ovari Vegur* – *Niðari Vegur* og det er to parallelle veje i Vestmanna og Sørvágur. Ellers er der i det førnævnte gadenavnemateriale 10 eksempler på *Ovari Vegur/Ovarivegur* og 6 eksempler på *Niðari Vegur/Niðarivegur*. I fx. Sumba og Kirkjubøur er der kun *Ovarivegur*, medens Skipanes og Söldarfjørður kun har *Niðari Vegur*.

Nogle af de større bygder har været igennem en stadig vækst i 1900-tallet, fx. Tvøroyri og Vágur på Suðuroy. Befolkningen har sneget sig op over 1000 indbyggere, så de seneste 40 år betegnes begge steder som byer. Både i Vágur og Tvøroyri har man haft de uofficielle navne *Ovari vegur* og *Niðari vegur*. Begge de to førnævnte veje er centrale trafikåre i de to byer.

I det nuværende gadenavnemateriale ses hverken *Ovari Vegur* eller *Niðari Vegur* i Vágur. I dette officielle gadenavnemateriale har kommunebestyrelserne i både Vágur og Tvøroyri besluttet at ændre de uofficielle navne på disse to vejstrækninger. I Tvøroyri hedder *Niðari Vegur* i dag *Sjóvargøta* og det før anvendte navn *Ovari Vegur* er nu erstattet med *Traðavegur*. I nuværende officielle gadenavnemateriale fra Tvøroyri figurerer stadig en *Ovari Vegur*. Nu er *Ovari Vegur* det officielle gadenavn for en vejstrækning, der er placeret højere oppe i terrænet end den forhenværende. I Vágur hedder den forhenværende *Niðari Vegur* i dag *Vágsvegur*, medens *Ovari Vegur* hedder *Toftavegur*. *Toftavegur* er opkaldelse af bopladsnavnet *í Toftum*, hvor vejen skærer

igennem. *Vágsvegur* er hovedvejen gennem Vágur og er navngivningen opkaldelse af bynavnet. I Vágur er der i dag ingen relationsnavne i gadenavnematerialet, der genspejler gadenes placering i terrænet i forhold til hinanden.

I den mindre bebyggelse, i den traditionelle bygd, var der i det gamle jordbrugssystem udlagt byggegrunde i visse områder i bygden. Der skulle bolighuse og diverse udhuse placeres. Disse områder, hvor man kunne bygge, kunne ligge spredt i bygden og hvert område havde sit eget navn, de såkaldte bopladsnavne. Dette system med de traditionelle byggepladsområder dækkede med tiden ikke udviklingen og det nye boligmonster, hvor hver familie har sin egen bolig. I den traditionelle færøske bolig boede flere generationer under samme tag. Derfor blev der i takt med det øgede behov for byggegrunde inddraget større og større del af den dyrkede indmark til bebyggelsesgrunde.

Et resultat af det opståede fiskerierhverv i 1870-erne blev blandingsøkonomien, hvor en fiskerfamilie, foruden husbondens indtægt, kunne ernære sig med en lille jordlod, som de dyrkede for at kunne forsørge familien med kartofler, mælk og fårekød. Disse jordlodder var placeret uden for den ældre indmark og blev dyrket for at intensivere det færøske jordbrug. Den store udmark havde indtil da kun været udnyttet til græsning og tørvedrift, men da befolkningen på Færøerne i løbet af 1800-tallet mangedobledes og fiskeriet opstod som erhverv, blev der pludselig brug for mere dyrket jord. Det er bl.a. disse "trøðir" og "gerði", som også bliver brugt som byggegrunde i dag og har givet stof og inspiration til det nye gadenavnemateriale.

Det er ret tydeligt, at man i den udvidede bebyggelse har valgt at genbruge det eksisterende stednavnemateriale i området. De navneled, som oftest betegner disse jordlodder til dyrkning i nyere tid, *trøð* og *gerði*, indgår ofte i det officielle gadenavnemateriale. Fx. har nyere udstykninger slet og ret fået gadenavne, som relaterer til stedets jordbrug: *Heiðatrøðin*, *Brekkugerði* og *Hamarsmørk* uden det tilføjede *-vegur* eller andre vejrelaterede sammensætninger.

Der er variation i bygdernes gadenavnestof i den udvidede bebyggelse. Størstedelen har skelet til områdets stednavne, så der dukker gadenavne op som:

- Geilin:* Best. form sg. af det usammensatte subst. *geil*. Betegner oprindelig stien, hvor kreaturerne kunne gå fra stalden til udmarken til græsning.
- Traðagøta:* Sammensat gadenavn af subst.pl.ubest. *trøð* og subst.sg.ubest. *gøta*. En vej gennem/ved et område med opdyrkede jordstykker.
- Inni á Fjósi:* Gadenavnet her inkluderer retningsbetegnende adj. *inni* og præp. *á* (på) og ubest. subst. *fjós* (stald, fjøs).
- Uppi á Heiðum:* *Uppi* er et retningsangivende adj. og præp. *á* sætter subst. ubest.pl. *Heiðar* i dativ.

Og ellers andre natur- og kulturnavne fra det lokale stednavnemateriale.

I nogle bygder er der større variation i gadenavnestoffet. I Norðragøta ses, at man i den ældre del af bygden har bibeholdt de oprindelige bopladsnavne og stednavne, medens man i den nyere del af bygden har valgt at bruge personnavne fra Færingesaga. I nabobygden, men i den samme kommune, Syðrugøta, har kommunen valgt det traditionelle mønster, som jeg nævnte ovenfor. I den ældre del af bebyggelsen ser vi gadenavne som: *við Matará*, *Húsgarður*, *við Júksnará* osv., som er de oprindelige bopladsnavne. Samtidig signalerer man i navnevalget for den udvidede del af bygden, at man her er i nærheden af de opdyrkede jordlodder: *Geilargøta* (*geil*), *Garðagøta* (*garður* gærde), *Gerðabrekka* (*gerði*) og *Deildarvegur* (*deild*).

I den udvidede bebyggelse i Tórshavn er en stor del af gadenavnene tematiske navne. I området Hoyvík og Villingardalsvegur er der overvejende tematiske navne.

Færøske planter : *Mækjugøta, Javnagøta, Brobbersgøta, Skørugøta, osv.*
Kvinder fra Færingesaga: *Turiðargøta, Tórugøta, Óluvugøta, Birnugøta, Gæsugøta, osv.*
Personer fra gl. Hoyvík: *Per Mohrs vegur, Onnugøta, Marinargøta, Lýðarsvegur osv.*
Færøske lagmænd: *Maritugøta, Pætursgøta, Kristiansgøta, Jóansgøta, osv.*

I den udvidede bebyggelse er der overvejende færøske stednavne, som bliver brugt i ny form som gadenavne. Det sker enten ved at stednavnet indgår som element i en sammensætning med *vegur*, *brekka* eller *gøta* eller også bliver det oprindelige stednavn brugt som gadenavn i sin helhed.

Litteratur

J. Símun Hansen: *Tey byggja land. VII,2. Klaksvíks sókn.*
Egið forlag. Klaksvík 1981.
Jens Pauli A. Nolsøe og Kári Jespersen: *Havnar Søga IV-V. Tórshavnar kommuna.*
Tórshavn 2009.

www.us.fo

Ikke publiceret litteratur

Gerðabók hjá Gøtunavnanevnd Tórshavnar Býráðs (Protokol for Tórshavns Byráds Gadenavneudvalg). 1961-1981, 1992-2003.
Uppskot frá 1982 frá gøtunavnanevndini um býlings- og gøtunøvn í Klaksvík.
(Forslag fra Gadenavneudvalget angående boplads- og gadenavne i Klaksvík. 1982.)
Skriv frá 1983 har Málstovnurin hevur rættlisið býlings- og gøtunøvn í Klaksvík.
(Dokument fra det færøske sprognævn med korrektur af boplads- og gadenavne i Klaksvík. 1983.)

Mundtlig kilde

Jóhan Hendrik Winther Poulsen. Medlem af gadenavneudvalget i Tórshavn kommune.

Højdebetegnende stednavne

- på tværs af Jylland fra Ringkøbing Fjord til Vejle Fjord

Maria Mølgaard Madsen

De naturrelaterede efterled relaterer sig til den omkringliggende natur og geografi på forskellig vis. Højdedrag er markante naturforekomster, der ikke ændrer sig meget over tid, og man sikrer derfor en vis stabilitet i navnet ved at relatere det til et nærliggende højdedrag. Efter højdedrag er de mest populære naturforekomster at navngive efter henholdsvis vand og skov.

Ser man på de forskellige typer af naturrelaterede efterled varierer brugen fra øst til vest. Generelt er højdedrag populære at navngive efter i hele caseområdet, hvor det ligger på hhv. 1. eller 2. pladsen i samtlige herreder. Anderledes forholder det sig med vand og skov og til dels også vådområder. I øst er skov et hyppigt efterled i bebyggelsesnavne, hvorimod det i vest i højere grad er vandrelaterede efterled der benyttes – både i form ”rene” vandnavne såsom å, bæk, vad etc., men også efterled, der relaterer sig til vådområder fx kær og mose.

Exonym, endonym eller någon annan -nym? En omtvistad terminologisk gränsdragning

---

STAFFAN NYSTRÖM

I FN-organet UNGEGN:s »Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names» (Addendum, 2007) finner vi följande definitioner av de bägge termerna i rubriken:

Endonym: Name of a geographical feature in an official or well-established language occurring in that area where the feature is situated.

Exonym: Name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where the language is widely spoken, and differing in its form from the respective endonym(s) in the area where the geographical feature is situated.

Ett exempel på det första är endonymen *Göteborg* som på det både officiella och väl etablerade språket svenska används i och omkring staden Göteborg i Sverige. Ett exempel på det andra är exonymen *Gothenburg* som används när man på engelska talar om staden Göteborg, som ligger utanför det område där engelska talas allmänt och som därtill skiljer sig från endonymen *Göteborg*.

Definitionerna är utarbetade av medlemmarna i The Working Group on Exonyms, bildad 2002 och ännu en av de mest aktiva och attraktiva av UNGEGN tematiska arbetsgrupper. Gruppen försöker bl.a. formulera rekommendationer för ett återhållsamt och förnuftigt bruk av exonymer, vilket är nog så svårt, då det bakom valet av endonym eller exonym döljer sig dikotomier som »vi-dom», »inifrån–utifrån», »välbekant–främmande», dvs. exonymfrågan är en fråga med starka politiska implikationer. Men hittills har också mycket av diskussionen handlat om att göra gränsdragningen mellan de båda termerna klar och tydlig. Definitionerna ovan lämnar utrymme för tolkning även om exemplet *Göteborg–Gothenburg* kan verka klart.

Hur ska vi t.ex. se på namngivna objekt som sträcker sig över flera språk- och kulturområden? Alperna, Donau, Stilla Havet? Två synsätt är representerade bland experterna i exonymgruppen. Enligt det ena är endonymer bara partiellt brukade, dvs. endast den del av det geografiska objektet som faller inom det egna språk- och kulturområdet kan bära en endonym. *Östersjön* är en endonym längs den svenska kusten men en exonym i Estland och på internationellt vatten (»the high seas»). Det andra synsättet är holistiskt, dvs. endonymen *Östersjön* omfattar hela det namnbärande objektet, men den tillämpas inte överallt (a not applied endonym). Endonymen *Östersjön* överskuggas i Estland av en annan endonym som utgår från estniskt språk.

En konsekvens av det första synsättet kan också (enligt ett tredje synsätt) bli att ytterligare en term behövs. Ett namngivet havsområde långt från kuster och människor kan ju inte sägas uppvisa »an official or well-established language occurring in that area... », enligt endonym-definitionen ovan. Men inte heller exonym-definitionen är särskilt tillämplig då formuleringen »differing in its form

from the respective endonym(s) in the area ... » förutsätter att det finns en endonym, vilket inte är fallet här. Så behövs det en tredje term – kanske helt enkelt *allonym*?

I mitt föredrag ska jag med konkreta exempel diskutera dessa termer och något närmare gå in på argumenten för de olika sätten att se på endonymer och exonymer och på gränsdragningen mellan dem.

By. Rum. Grænse.

Line Sandst

En by er ikke bare en ensartet masse. Nogle kvarterer kan adskille sig fra andre gennem en særlig arkitektur, stemning, befolkningsgruppe – eller stednavne.

Med udgangspunkt i hovedstaden København undersøger jeg afgrænsede områder i byen, for at se nærmere på det byrum, der skabes: hvad er det, der konstituerer byrummet? Hvordan forholder navnene i området sig til netop dét sted, men ikke mindst: hvordan afgrænser rummet sig fra den øvrige by? Hvor går grænsen?

Foredraget er et pilotprojekt forud for min ph.d.-afhandling, jeg påbegynder 1. september 2012, og som hedder ”Urbane Stednavne – storbyens sproglige dimension” med undertitlen ”En stilistisk, retorisk analyse af stednavne i det københavnske byrum”.

Härader, gränser och rättsutövningens ortnamn

Ola Svensson

Ett fenomen som rättsutövning bestäms och får sin karaktär utifrån en mängd förhållanden som har innehåll och, naturligtvis, gränser. Det kan handla om gränser för olika ämbetens ansvarsområde, gränser i straffskalan, begränsningar i fråga om vem som får dömas av en viss domstol, och mycket annat. Det finns även rumsliga gränser som är av största vikt vid rättsutövning.

Rättsutövningens rumsliga begränsningar återfinns på olika plan och i alla tillfällen är namngivning en viktig platsskapande komponent. Därigenom är också de rättsanknutna ortnamnen ett källmaterial med stor forskningspotential inte bara inom språkvetenskapen utan också ämnen som historia, etnologi, geografi och arkeologi.

Själva rättsplatsen har varit inringad för att markera gränsen mellan det fridshelgade område där rättshandlingarna har kunnat förekomma. Rättsplatsen har också i sig själv kunnat uppfattas som en gräns mellan olika dimensioner i tillvaron, den har s.a.s. kunnat utgöra en symbolisk gräns mellan en vardaglig verklighet och en högre, där förfäder och gudar har varit närvarande. Rättsplatserna, såväl tings- som avrättningsplatserna, har ofta varit placerade i gränser, framför allt mellan socknar. De har också placerats med hänsyn till rättsdistriktens gränser. Slutligen har förstås även själva rättsdistriktet varit geografiskt avgränsade.

Jag ska i det här sammanhanget begränsa mig till en fråga med viss forskningstradition: häradsnamnens indelning i olika typer, de gränser i landskapet som indelningen av häradsnamnen ger upphov till och de historiska implikationerna av sådan indelning.

Redan 1920 presenterade Jöran Sahlgren en studie över de skånska häradsnamnen där huvuddragen i senare diskussioner kan skönjas. Sahlgrens idéer har senare förfinats och utvecklats, framför allt av Thorsten Andersson som delar in häradsnamnen i primära och sekundära. De primära har givits som namn åt härader, företrädesvis i samband med att häradsindelningen har skapats, medan de sekundära har existerat som namn redan innan de blev häradsnamn, som namn på äldre bygder eller maktpolitiska enheter.

Då man på en karta markerar vilka härader som har primära respektive sekundära namn i fallet Skåne framträder ett intressant mönster: det visar sig att de primära häradsnamnen i stor utsträckning återfinns i landskapets södra och sydvästra delar, där häraderna är relativt små och begränsade av åar. Att denna observation har betydelse för synen på häradernas ålder, konsolideringen av den tidigmedeltida kungamakten, expansionen av det senvikingatida danska riket m.m. föresvävade redan Sahlgren, men det är framför allt genom historiker som Sture Bohlin och Ingvar Andersson som Sahlbergs rön och konturerna av ett "urskåne" omfattande landskapets sydvästra delar har nått bredare kretsar innanför och utanför forskarsamhället. Detta urskåne skulle ursprungligen ha varit en bygd eller ett maktområde i paritet med t.ex. Villand och Alesmark (senare Villands och Albo härader) i nordöstra och östra Skåne. Sahlgren antyder att själva häradsgränserna i södra och västra Skåne kan ses som ett tecken på att en äldre struktur brutits upp: åarna som gränser är, menar han, anakronistiska utifrån ett förhistoriskt perspektiv där de snarare har utgjort centra för bygdegemenskap. Tanken om ett "urskåne" har också anammats av forskare

i anslutning till de uppmärksammade utgrävningarna av Uppåkra, en ort som ses som centralplats vad beträffar maktutövning och kult inom det sydvästsåska området. Uppåkrافorskningen och synen på Uppåkras roll inom ett tänkt urskåne har emellertid kritiserats och det har menats att tankegångarna om ett urskåne representerar regional nationalism/patriotism av otidsenlig typ.

Jag kommer att ta upp och försöka nyansera diskussionen om ett urskåne. Jag vill också diskutera och ifrågasätta den etablerade synen att de härader som har namn som överensstämmer med bynamn har uppkallats efter dessa byar. Istället kan, menar jag, i åtskilliga fall både byarna och häraderna ha uppkallats efter bestämda, ofta mytomspunna och traditionstyngda, platser. Utifrån detta antagande föreslår jag en alternativ indelning av häradsnamnen i å ena sidan namn som hänvisar till bestämda platser, företrädesvis gamla samlings- och/eller tingsplatser, och å andra sidan andra namn (på större områden etc.). Jag menar att en sådan förenklad indelning på ett tydligt sätt ger mening åt de historiska frågeställningar som har väckts med uppdelningen i primära och sekundära häradsnamn. Min alternativa indelning ska inte ses som ett förkastande av tidigare namnforskares sätt att strukturera häradsnamnen utan som ett komplement ämnat att ytterligare klargöra sambandet mellan de olika typerna av häradsnamn och de bakomliggande historiska skeenden de representerar.

En aspekt av rättsutövning, gränser och namn är, som nämnts ovan, läget inom rättsdistrikten på de lokaler som bär rättsindicerande namn. Som regel ligger dessa orter – bebyggelser och naturlokaler – centralt i häraderna, utifrån förmodad befolkningstäthet och vägsträckningar i äldre tid. Undantag finns dock i form av rättsindicerande namn som tvärtom ligger vid häradsgränser. Dessa har relevans för diskussionen om de olika typerna av häradsnamn i det att de kan utgöra reminiscenser av en äldre bygdeindelning. Rättsindicerande namn vid häradsgränser har berörts tidigare, av mig själv, men kommer här att diskuteras något mer ingående.